

הסוגיא התשיעית: 'מעלות' (נג ע"א-ע"ב)

חמש עשרה מעלות.

[1] אמר ליה רב חסדא להווא מדרבנן דהווי קמסדר אגדתא קמיה, אמר ליה: שמיע לך הני חמש עשרה מעלות כנגד מי אמרם דוד? – אמר ליה, הכי אמר רבי יוחנן: בשעה שכרה דוד שיתין, קפא תהומא ובעי למשטפא עלמא, אמר דוד חמש עשרה מעלות והורידן. – אי הכי, חמש עשרה מעלות? יורדות מיבעי ליה! אמר ליה: הואיל ואדכרתן מלתא, הכי אתמר: בשעה שכרה דוד שיתין קפא תהומא ובעא למשטפא עלמא, אמר דוד: מי איכא דידע אי שרי למכתב שם אחספא ונשדיה בתהומא ומנח? ליכא דקאמר ליה מידי. אמר דוד: כל דידע למימר ואינו אומר – יחנק בגרונו. נשא אחיתופל קל וחומר בעצמו: ומה לעשות שלום בין איש לאשתו, אמרה תורה: שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, לעשות שלום לכל העולם כולו – על אחת כמה וכמה. אמר ליה: שרי. כתב שם אחספא, ושדי לתהומא, ונחית תהומא שיתסר אלפי גרמידי. כי חזי דנחית טובא, אמר: כמה דמידלי טפי מירטב עלמא. אמר חמש עשרה מעלות ואסקיה חמיסר אלפי גרמידי, ואוקמיה באלפא < כך ברוב העדים, וכן צריך לומר. בדפוסים: "אלפי" > גרמידי.

א. דושיח בין רב חסדא לבעל אגדה בעניין חמישה עשר שירי המעלות

[2] אמר אביי < כך ברוב העדים, וכן צריך לומר. בדפוסים: "עולא" >: שמע מינה, סומכא דארעא אלפא < כך ברוב העדים, וכן צריך לומר. בדפוסים: "אלפי" > גרמידי.

ב. מסקנת עולא מן הדברים שנאמרו בחלק א, ודין בה

[3] והא חזינן דכרינן פורתא ונפקי מיא!

[4] אמר רב משרשיא: ההוא מסולמא דפרת.

מסורת התלמוד

[1] בשעה שכרה דוד שיתין... אמר חמש עשרה מעלות ואסקיה חמיסר אלפי גרמידי ואוקמיה באלפי גרמידי. השוו ירושלמי סנהדרין י ב, כט ע"א; בבלי מכות יא ע"א. ומה לעשות שלום בין איש לאשתו... על אחת כמה וכמה. השוו תוספתא שבת יג ה (מהד' ליברמן, עמ' 58); ספרי במדבר פיסקא טז (מהד' הורוביץ, עמ' 21); שם, פיסקא מב (מהד' הורוביץ, עמ' 46); ירושלמי שבת טז א, טו ע"ג; סוטה א ד, טז ע"ד; ויקרא רבה פרשה ט, סימן ט (מהד' מרגליות קצ-קצא); בבלי שבת קטז ע"א; נדרים סו ע"א; חולין קמא ע"א. [2] סומכא דארעא אלפי גרמידי. השוו בבלי פסחים צד ע"א ("סומכא דרקיע אלפא פרסי"). [4] אמר רב משרשיא: ההוא מסולמא דפרת. בבלי בכורות נה ע"ב.

רש"י

בשעה שכרה דוד שיתין ולא סבירא ליה שמששת ימי בראשית נבראו, ואי סבירא ליה שמא נתמלאו עפר או צרורות, וצריך לכרותן. קפא תהומא צף התהום למעלה ויצא, ויצף הברזל – מתרגמינן וקפא פרזלא (מלכים ב' ו). אמר ליה רב חסדא לדידיה, הואיל ואדכרתן, הכי איתמר. מי איכא דידע כו' דוד לא היה מורה הלכה בפני רבו אחיתופל, והוא היה שם. אחספא מפני שהחרס צולל ויורד ואינו צף, כדי שירד וינח על הנקב, ובאגדת דספר שמואל מפורש שמצאו דוד על פני נקב התהום, וכתוב בו שהיה שם מששת ימי בראשית. לעשות שלום בין איש לאשתו לבדוק את הסוטה, ואם טהורה היא יהא שלום ביניהם. שמי שנכתב בקדושה שכתב במגילה יתן ה' אותך וגו', כדכתיב וכתב את האלות האלו וגו' (במדבר ה). כמה דמידלי טפי מירטב עלמא כמה שהתהום גבוה וסמוך לארץ – מתלחח העולם, והארץ מצמחת פירותיה. אמר חמשה עשר מומורים של שיר המעלות. סומכא דארעא עובי הארץ עד התהום. סולמי דפרת מעלות העשויות כמחילות, שבהן מי פרת עולין תחת הקרקע, לפי שפרת גבוה מוצאו מאד, כדאמרינן בבכורות (נה, א): כל הנהרות למטה מפרת, ומים היוצאים מהר גבוה, אם דרך מתוקן להם, עולין על הר כיוצא בו, ולא יותר, לפיכך, אף החופרים בהרים שבבבל, הסמוכה לפרת, מוציאין מים.

תקציר

בסוגיא זו מצאנו דיון אמוראי שבמסגרתו מסופרות שתי גירסאות של סיפור על היתקלותו של דוד המלך בתהום הקמאית. להיתקלות זו מיוחסת כתיבת חמישה עשר שירי המעלות שבספר תהילים שכנגדם נבנו חמש עשרה המעלות שבעזרה לפי משנה סוכה ה ד.

בפירוש נערכת השוואה של המסורות הנמצאות כאן עם מקבילות שבירושלמי סנהדרין י ב, כט ע"א ובבבלי מכות יא ע"ב. נטען שהסיפור הובא כאן כדי לרמוז לכך שדוד המלך בנה את הסילון שמתחת למזבח ודרכו זרמו הנסכים. בבבלי סוכה מט ע"א ובמקורות אחרים נרמזות שתי גישות לשאלת מוצאו וטיבו של סילון זה, שנבנה לפי תוספתא סוכה ג יד על ידי "מי שבנה את ההיכל": היו שראו בו חלק מן הבריאה שעוצב בידי הקב"ה בששת ימי בראשית כדי לחבר את התהום למזבח דרך השיתין שעליהם נבנה העולם; אחרים ראו בו חידוש ארכיטקטוני של המלך הורדוס. המסורת שלפיה נתקל דוד בתהום תוך כדי כריית יסודות בית המקדש משמשת כאן כדי לרמוז לאפשרות שלישית, ש"מי שבנה את ההיכל" אינו הקב"ה ואינו הורדוס אלא דוד, שכרה את התשתית של הבית הראשון שאותו בנה בנו שלמה. על כל פנים, מן המקבילות ברור שדוד נתקל בתהום תוך כדי כריית יסודות הבית בכלל, ולא דווקא כשכרה סילון מתחת למזבח.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנתנו, סוכה ה ד, בשמחת בית השואבה עמדו הלויים "על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים, כנגד חמשה עשר שירי המעלות שבתהלים, שעליהן ליום עומדין בכלי שיר ואומרים שירה". שנינו, אפוא, שמספר המעלות – המדרגות – שבין עזרת ישראל ועזרת הנשים במקדש הוא חמש עשרה, כנגד מספר שירי המעלות שבתהלים. מכיון שחמש עשרה איננו מספר עגול או מספר טיפולוגי, ביקש רב חסדא מבעל אגדה, לפי המסופר בסוגיא שלנו, הסבר על כך שדוד כתב חמישה עשר שירי מעלות דווקא. בעל האגדה מסביר שבעצת אחיתופל זרק דוד חרס לתוך התהום התת־קרקעית בשעה שכרה את השיתין שמתחת למזבח כדי שמי התהום לא יציפו את העולם, אך פעולה זו הרחיקה את המים יתר על המידה מפני הקרקע – מרחק ששה עשר אלף אמות. כדי להעלות את המים שוב סמוך מתחת לפני השטח, מה שיאפשר את הפריית האדמה, שר דוד חמישה עשר שירי מעלות, ועם כל שיר עלו מי התהום באלף אמות, עד שעמדו רחוק מפני הקרקע אלף אמות בלבד [1]. מכאן מסיק אביי שעובי הארץ – הנתפסת כנראה כישות שטוחה – הוא אלף אמות, ומתחת לאלף האמות הללו יש מי תהום [2]. המים התת־קרקעיים הנמצאים קרוב יותר לפני השטח מוסברים על ידי רב משרשיא כ"סולמא דפרת", דהיינו מחילות תת־קרקעיות היוצאות מן הפרת בצורת סולם [4].

ההקשר המידי של הסוגיא הוא שאלת רב חסדא שנועדה להסביר פרט במשנה הקשורה לשמחת בית השואבה. אך דומה שגם התשובה נועדה לקשור את חמש עשרה המעלות שבעזרה לשמחת בית השואבה, בדרך אחרת. ניסוך המים, הקשור קשר הדוק בשמחת בית השואבה, ולשיטתנו¹ קדם לשמחה זו וסיפק את הרקע לגיבושו, נועד, כאמור לעיל, לחבר את המזבח לתהום התת־קרקעית דרך אותם שיתין עצמם. מתאים, אפוא, שמחת בית השואבה התרחשה על אותן חמש עשרה מעלות שהן זכר לחמישה עשר שירי המעלות שכתב דוד בשעת כריית השיתין הללו, שדרכם נסכו את מי החג.

עמדה זו מרומזת גם לעיל, בבבלי סוכה מט ע"א, בגירסת רוב עדי הנוסח:

תניא, רבי יוסי אומר: שיתין מחוללין ויורדין עד תהום > ברוב העדים נוסף "ועליהן כרה דוד ששה עשר אלף אמה" <, שנאמר: אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן. ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שרק ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו. ויטעהו שרק – זה בית המקדש, ויבן מגדל בתוכו – זה מזבח, וגם יקב חצב בו – אלו השיתין.

1 ראו לעיל, הנספח לדיון בפרק ד, סוגיא כא, 'ששון'; לעיל, הדיון בפרק ה, סוגיא ח, 'חסידיים', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה'.

לעיל, בדיון בפרק ד, סוגיא כו, "חמוקי ירכיך", קבענו שנוסח רוב העדים הוא מקורי בבבלי שם, אך לא בברייתא. עיקר הברייתא מייחס את כריית השיתין לקב"ה בכבודו ובעצמו – הוא ה"יקב" שחצב "ידידי" בפסוק הנדרש בהמשך הדברים שם, ישעיהו ה א. עורך הסוגיא ההיא שיבץ את המילים "ועליהן כרה דוד ששה עשר אלף אמה" לתוך הברייתא שם מן הסוגיא שלנו בפרק החליל.

המסורת שלפיה דוד הוא שכרה את השיתין סותרת לא רק את המסורת שם שלפיה הקב"ה בכבודו ובעצמו חצב את היקב הזה מששת ימי בראשית,² אלא גם את תוספתא סוכה ג יד-טו (מהד' ליברמן, עמ' 269-270) ולפיה לא דוד כרה את השיתין – או ליתר דיוק, את הסילון שבתוך השיתין – אלא "בנאו מי שבנה את ההיכל",

[יד] שני ספלים של כסף היו בראשו של מזבח אחד של מים ואחד של יין מערבי של מים היה דרך הרגילה למזרחי של יין עירה של מים בתוך של יין או של יין בתוך של מים יצא ר' יהודה אומ' של סיד היו אלא שהיו משחירין מפני היין ומנוקבין כמין שני חוטמין דקין שבהן יורדין לסילון שבנאו מי שבנה את ההיכל. [טו] הן יורדין לשית ומנקין אותו ונבלעין בתוכו שנ' בקודש הסך שעשה לו המקום שיבלע בקדושה ר' יוסה אומ' שית היה נקוב לתהום.

לעיל פירשנו ש"מי שבנה את ההיכל" הוא הורדוס, אך גם אם נניח שהכוונה לבית ראשון, אין הכיניי הזה מתאים לדוד אלא לבנו שלמה.

בעל האגדה שסידר את הדברים בפני רב חסדא, ובעקבותיו בעל הגמרא שלנו, חידש אפוא אפשרות שלישית, שדוד אבי שלמה כרה את השיתין. אף על פי ששלמה בנה את הבית הראשון, ולא דוד, נראה שמסורת זו היא בבחינת פרשנות לביטוי "מי שבנה את ההיכל" שבתוספתא, משום שמן הסתם כרה דוד את השיתין במסגרת ההכנות לבניית המקדש המתוארות בדברי הימים א פרקים כח-כט. אמנם לא נאמר שם שדוד כרה כרייה כל שהיא, אך דברי הימים ב ג א משאיר פתח לפרשנות ולפיה דוד כרה את יסודות המקדש: "ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדויד אביהו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבוסית". לפי פשוטו של מקרא נראה שהנושא של המשפט "אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבוסית" הוא שלמה,³ ולא "דוד אביהו" הסמוך לפני המשפט הזה – אך ניתן גם לפרש שדוד עשה את ההכנות במקום שקנה, בגרן ארנן היבוסית, ולכן גם הוא נחשב ל"מי שבנה את ההיכל".

ברם, גם אם דוד הכין את התשתית למקדש פשוטו כמשמעו, על ידי כרייה, הרי מדובר בכריית יסודות המקדש כולו, ולא כריית סילון שבתוך השית הקמאי שמתחת למזבח, המחובר לתהום הקמאית, כפי שמתואר במקורות האחרים שציינו לעיל. ואכן, סיפור הדברים שמספר בעל האגדה שלנו לרב חסדא מובא גם בירושלמי סנהדרין י א, כט ע"א, ושם שר דוד את שירי המעלות בשעת חפירת ה"תימליוסים של בית המקדש", דהיינו היסודות של המקדש כולו, ולא השיתין הקמאיים שמתחת למזבח דווקא:

וכן את מוצא בשעה שבא דוד לחפור תימליוסים של בית המקדש חפר חמש עשר מאוון דאמין ולא אשכח תהומא, ובסופא אשכח חד עציץ ובעא מירמיתיה... כיון דרימיה סליק תהומא ובעא מטפא עלמא, והוה אחיתופל קאים תמן... אמר מה דאמר ואוקמיה. התחיל דוד אומר שירה שיר המעלות, שיר למאה עולות. על כל מאה אמה היה אומר שירה.⁴

בעל הגמרא שלנו הוא זה שהשתמש במילה "שיתין", המיוחדת בדרך כלל לתשתית הסלע התת-קרקעית שממנו נברא העולם, הנמצאת מתחת למזבח, לתאר את אותו "תימליוסיס" (ביוונית themeliosis, "יסוד"), יסוד או תשתית הבית שאותו כרה דוד. זאת משלוש סיבות:

2 ראו ירושלמי סוכה ד ז, נד ע"ג, וסמוך לפני הברייתא ההיא בבבלי סוכה מט ע"א.

3 ראו רש"י ומצודת דוד, על אתר.

4 למובאה המלאה ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].

1. לפי הפסוק שלהשערנו היה ההשראה לרעיון שדוד כרה את היסודות של הבית, דברי הימים ב ג א, דוד חפר "במקום דוד בגרן ארנן היבוסית". גרן ארנן היבוסית הוא המקום שבו בנה דוד מזבח דווקא, לפי שמואל ב כד יח-כה. לכן, אם אכן חפר דוד בגרן ארנן דווקא כהכנה לבניית המקדש, הרי שחפר במקום המזבח, וממילא התימליוסין הם הם השיתין הקמאיים שמתחת למזבח.
  2. כאמור, הזכרת כריית השיתין של המזבח כבסיס לחמישה עשר שירי המעלות, שהם הבסיס לחמש עשרה המעלות שבין עזרת ישראל לעזרת נשים, היא בבחינת סגירת מעגל, ויש בה יופי ספרותי – בשעת כריית השיתין שדרכם מנסכים את מי החג כתב דוד את חמישה עשר שירי המעלות. בעקבות שירי המעלות בנו חמש עשרה מעלות בעזרה ועליהן עומדים הלוויים בשעת שמחת בית השואבה, השמחה לכבוד ניסוך המים הללו.
  3. גם אם תשתיות אלו אינן בדיוק השיתין שמתחת למזבח, הסותמים את התהום הקמאי, הרי שגם לפי הסיפור שבירושלמי איימו מי תהום קמאיים – המונחים מששת ימי בראשית והנסתמים מימי מעמד הר סיני – להציף את האזור עם כריית יסודות המקדש, וממילא יסודות אלו דומים לשיתין שמתחת למזבח, הסותמים את מי התהום הקמאיים.⁵
- אך יש לציין שבעל הסוגיא שלנו אינו כותב מפורשות שהשיתין הללו הם הם אלו שמתחת למזבח דווקא, ואם "שיתין" היינו תשתיות הרי שניתן עדיין לפרש שמדובר ביסודות הבית כולו, ולא בשיתין הקמאיים. מי שחיבר באופן חד-משמעי בין השיתין שכרה דוד לאלו שדרכם מנסכים את המים בחג הוא בעל הגמרא בפרק ד, סוגיא כו לעיל, שביקש למתן את התפיסה הקוסמית העומדת מאחורי תיאור התשתית התת-קרקעית של המזבח וניסוך המים, כפי שהראינו בדיון שם.⁶

עיוני פירוש

[1] אמר ליה רב חסדא להווא מדרבנן דהוי קמסדר אגדתא קמיה, אמר ליה: שמיע לך הני חמש עשרה מעלות כנגד מי אמרם דוד? – אמר ליה, הכי אמר רבי יוחנן: בשעה שכרה דוד שיתין, קפא תהומא ובעי למשטפא עלמא, אמר דוד חמש עשרה מעלות והורידן. – אי הכי, חמש עשרה מעלות? יורדות מיבעי ליה! אמר ליה: הואיל ואדכרתן מלתא, הכי אתמר: בשעה שכרה דוד שיתין קפא תהומא ובעא למשטפא עלמא, אמר דוד: מי איכא דידע אי שרי למכתב שם אחספא ונשדיה בתהומא ומנח? ליכא דקאמר ליה מידי. אמר דוד: כל דידע למימר ואינו אומר – יחנק בגרונו. נשא אחיתופל קל וחומר בעצמו: ומה לעשות שלום בין איש לאשתו, אמרה תורה: שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, לעשות שלום לכל העולם כולו – על אחת כמה וכמה. אמר ליה: שרי. כתב שם אחספא, ושדי לתהומא, ונחית תהומא שיתסר אלפי גרמידי. כי חזי דנחית טובא, אמר: כמה דמידלי טפי מירטב עלמא. אמר חמש עשרה מעלות ואסקיה חמיסר אלפי גרמידי, ואוקמיה באלפא גרמידי

בדושיח שבין רב חסדא לבעל האגדה, בעל האגדה מספר את סיפור דוד המלך ושירי המעלות פעמיים – בהתחלה הוא מביא את ההסבר של רבי יוחנן לחמישה עשר שירי המעלות, אך בעקבות שאלת רב חסדא, "יורדות מיבעי ליה", הוא⁷ נזכר בפריטים נוספים מן הסיפור: לא זו

5 ראו D. Sperber, *Magic and Folklore in Rabbinic Literature*, Ramat Gan 1994, pp. 47-54.

6 ראו לעיל, בדיון בפרק ד, סוגיא כו, 'חמוקי ירכיך', עיוני הפירוש לפיסקא [3].

7 היינו בעל האגדה, הנזכר בפרטים נוספים בעקבות קושיית רב חסדא, שלא כפירוש רש"י, סוכה נג ע"א, ד"ה "אמר ליה", שהדובר הוא רב חסדא. לא ירדתי לסוף דעתו של רש"י בעניין זה – הרי (א) "אמר ליה" מורה בבירור על שינוי הדובר, ו(ב) אילו הכיר רב חסדא את הסיפור לפרטי פרטים, מדוע שאל מלכתחילה את השאלה "הני חמש עשרה מעלות כנגד מי אמרם דוד"? י' היינימן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים תשל"ד, עמ' 17, אימץ את פירוש רש"י, והוא משחזר בנוסח התלמוד שהוא מביא "אמר ליה לרב חסדא". י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, גבעתיים תשנ"א, כרך א, עמ' 37, אף מייחס את הנוסח הזה ל"גירסאות אחרות בתלמוד", ובהערות 156-157 שבכרך ב, עמ' 576, הוא מסביר שאין הכוונה לכתבי יד הגורסים "אמר ליה רב חסדא" אלא לכתבי יד שבהם חסר "אמר ליה", ומהם עולה שהכול דברי רב חסדא. פרנקל התכוון כנראה לכתבי היד התימניים הגורסים "אלא" במקום "א"ל". אך נראה ברור ש"אלא" זה שיבוש הוא, וגם אם לא, לשון דחייה הוא, וההמשך "הואיל ואדכרתן" דאי מדברי בעל האגדה הוא, הנזכר בפרטים נוספים בעקבות קושיית רב חסדא. וראו להלן, הערה 13.

בלבד שדוד הוריד את מי התהום שאיימו להציף את העולם, אלא לאחר שהורידם העלה אותם שוב סמוך מתחת לפני הקרקע, כדי שירו את האדמה.

דומה שניתן להסביר את הכפילות הזאת – הגירסא המקוצרת של הסיפור, שאותה מביא בעל האגדה בשם רבי יוחנן, והגירסא הארוכה יותר, "הכי איתמר", שבה הוא נזכר בעקבות שאלת רב חסדא – כהתייחסות לקשיים ולדרי-משמעות שבסיפור המקביל בירושלמי סנהדרין י ב, כט ע"א. נביא כאן את הסיפור שהוא במלואו:

וכן את מוצא בשעה שבא דוד לחפור תימליוסים של בית המקדש חפר חמש עשר מאון דאמין ולא אשכח תהומא. ובסופא אשכח חד עציץ ובעא מירמיתיה. אמר ליה: לית את יכיל. אמר ליה: למה. אמר ליה: דנא הכא כביש על תהומא. אמר ליה: ומן אימת את הכא. אמר ליה: מן שעתא דשמע רחמנא קליה בסיני אנכי יי' אלהיך רעדת ארעא ושקועת, ואנא יהיב הכא כביש על תהומא. אף על גב כן לא שמע ליה. כיון דרימיה סליק תהומא ובעא מטפא עלמא, והוה אחיתופל קאים תמן. אמר: כדון דוד מתחנק ואנא מליך. אמר דוד: מאן דחכם דידע מקימתיה ולא מקים ליה ייא סופיה מתחנקא. אמר מה דאמר ואוקמיה. התחיל דוד אומר שירה, שיר המעלות – שיר למאה עולות, על כל מאה אמה היה אומר שירה. אף על גב כן הוה סופה מתחנקה. אמר רבי יוסי: הדא היא דמתלא אמרה, צריך בר נש חשיש על לוטייה דרבה אפילו על מגן.

לפי הסיפור שבירושלמי חפר דוד אלף חמש מאות אמה מתחת לפני השטח ומצא עציץ. כשביקש להרים את העציץ הזהיר אותו העציץ לבל יעשה כן משום שמתחתיו נמצאים מי התהום הקמאיים המאיימים להציף את העולם מאז מעמד הר סיני, והעציץ עצמו מונח שם מאז כדי לסתום את מי התהום.⁸ דוד התעלם מדברי העציץ והרים אותו, ועלה התהום וביקש להציף את העולם. דוד קילל את כל מי שיודע "מקימתיה", להעמידו – מילה רב-משמעית. מן ההקשר נשמע שהכוונה היא להעמיד את התהום, דהיינו לעצרו. על כל פנים, אחיתופל "אמר מה דאמר ואוקמיה", לחש לחישת קסם ו"העמידו", ואז "התחיל דוד אומר שירה שיר המעלות, שיר למאה עולות. על כל מאה אמה היה אומר שירה".

אם אכן צדקנו והמילים "מקימתיה" ו"אוקמיה" מתייחסות להעמדת מי התהום במקומם, דהיינו עצירתם, קשה להבין מה משמעות הדרשה "שיר המעלות – שיר למאה עולות, על כל מאה אמה היה אומר שירה". איזו עלייה יש כאן? סך הכול חפר דוד לתוך האדמה אלף חמש מאות אמה וחשף את התהום, וזה הועמד במקומו. עלייה אין כאן! מצד שני, המילים "מעלות" ו"עולות" מתאימות למשמעות אחרת של "אוקמיה", דהיינו "להעמיד" פשוטו כמשמעו, משיבה לעמידה. אך לא מצאנו בסיפור המקורי שבירושלמי רמז להקמה מסוג זה.

שמואל יפה אשכנזי פירש ש"עולות לאו דווקא", ודוד שר שיר המעלות אחד על כל מאה אמות שבהן שיקע אחיתופל את התהום, כבסיפור המקורי של רבי יוחנן בבבלי.⁹ ואם כן הדבר, שאלת רב חסדא במקומה עומדת, ומשום כך שינה בעל האגדה בבבלי את הסיפור והוסיף שלאחר ששיקע אחיתופל את התהום ביקש דוד להעלותו שוב. לעומת זאת, בעל קרבן העדה על אתר¹⁰ מפרש על פי הבבלי שלאחר ששיקע אחיתופל את התהום ביקש דוד להעלותו שוב כדי שישקה את האדמה. ברור משני הפירושים הללו שהדיאלקטיקה שבבבלי נחוצה לשם הבנת הסיפור המקורי, אך הקושי הפרשני שבירושלמי במקומו עומד – מה ענין "מעלות" או "מאה עולות" לחפירה לתוך האדמה והעמדת מי התהום במקומם שם? מיכאל סוקולוף תרגם "מאן דידע למיקמתיה ולא מקימה" – "the one who knows how to make it (i.e. the ark) stand upright" – "and doesn't do it",¹¹ דהיינו: מי שיודע להעמיד [את הארון] ואינו עושה כן". הוא פירש כנראה

8 העציץ הסותם את מי התהום הוא מוטיב הלקוח מן הָאֵלִיָּה – בכרתים ובבבל נמצאו כלי חרס הקבורים באדמה במהופך, אולי כדי לכלוא שדים מתחת לאדמה. ראו שפרבר (לעיל, הערה 5), עמ' 51-52, וציונים בהערות 15-16 בעמ' 52 שם.

9 ש"י אשכנזי, ספר יפה מראה (בתוך: אגדות תלמוד ירושלמי, כרך א, רמת גן תשמ"ד), קצה ע"ב, ד"ה שיר למאה עולות.

10 קרבן העדה לסנהדרין י ע"ב, ד"ה התחיל.

11 ראו M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Second Edition, Ramat Gan 2002, p. 481, s.v. *qwm, afel 1*.

שדוד חשש לגורל ארון הברית, שסמוך לפני כן הובא לירושלים, לכן ביקש להעמידו בשמים כדי שלא יוצף. לפי זה אפשר שדוד שר "שיר המעלות" אחד על כל מאה אמות שאחיתופל הגביה את הארון. אך כל זה אינו מרומז כלל בסיפור.

פירוש יפה בפשטותו נמצא בפירוש אור שמחה לירושלמי סנהדרין: "שהיה דוד עולה מן החפירה היה אומר שירה על שניצל, וכיון שהחפירה היתה עמוקה אלף וחמש מאות אמות כדאמרין לעיל, אמר חמש עשרה שיר המעלות".¹² לפי הפירוש הזה, דוד פשוט התחיל לשיר תוך כדי עלייה מתוך הבור שכרה, ושר שיר אחד על כל מאה אמות שעלה. ניתן בנקל להבין שבעל האגדה שמסר את הסיפור לרב חסדא בשם רבי יוחנן התקשה בהבנת המשמעות של סוף הסיפור, שכן לא נאמר שם במפורש שדוד שר תוך כדי עלייה חזרה מתחתית הבור. תחילה ניסה להסביר שדוד שר שירי המעלות על החפירה לתוך האדמה, אך בעקבות שאלת רב חסדא נזכר שלמעשה יש בסוף הסיפור המקורי תוספת בעניין "עליה" כל שהיא, אלא שלא זכר את הפרטים, ובמקום לציין בפשטות שדוד שר תוך כדי עלייה חזרה מתחתית הבור פירש שדוד ביקש להעלות שוב את מי התהום קרוב לפני השטח כדי שיראו את האדמה. אך האמת היא שפרשנות זו אינה מסתדרת עם הסיפור שבירושלמי, שכן בניגוד למסופר בבבלי, שדוד מצא את מי התהום סמוך מתחת לפני השטח, ואחיתופל שיקע אותם שישה עשר אלף אמה, בסיפור שבירושלמי מצא דוד את מי התהום רק לאחר שחפר אלף חמש מאות אמה מתחת לפני הקרקע. אם כן, הרי אין צורך לקרב את מי התהום לפני הקרקע כדי להרוות את האדמה, שכן גם לפני ימי דוד הם היו אלף חמש מאות אמה מתחת לפני השטח.

ברם, גם בתור פירוש לסיפור שבירושלמי הפרשנות של פירוש אור שמחה אינה מספקת, שכן גם לשיטתנו קשה מאוד להבין את הדרשה "שיר למאה עולות". מה זה "עולות"? "שיר למאה אמות" מיבעי! ואם הכוונה היא לציין שדוד שר את חמישה עשר שירי המעלות תוך כדי עלייה מן הבור, הרי שהביטוי "שיר המעלות" כפשוטו, ללא הדרשה המסורבלת "שיר למאה עולות", עדיף. מה ראה אפוא בעל האגדה שבירושלמי לדרוש "שיר המעלות" – שיר למאה עולות" בסוף הסיפור שלו?

לכן נראה פשוט שעלינו לפרש את המילה "עולות" כאן לא מלשון עלייה, אלא ככינוי למידה הנקראת ברגיל בפי חז"ל "אמה". "שיר למאה עולות" פירושו שיר למאה אמות, וחמישה עשר שירי המעלות הם חמישה עשר שירים שנאמרו כל אחד כנגד מאה אמות. נראה ש"עולה" כאן, ובריבוי "עולות", היא תעתיק של ulna בלטינית או olene ביוונית, שפירושו: אמה, היד מן המרפק ומטה – שם האבר שהפך גם לכינוי של מידה. שורש זה נמצא בבסיסי המילים האנגליות elbow, "מרפק" ו-ell, שהיא המידה הנקראת "אמה", וכיוצא בזה בשפות אירופאיות אחרות.

לפי זה, אין צורך להניח שעסקו בירושלמי בעלייה כלל, לא של דוד חזרה מתחתית הבור, לא של מי התהום ולא של ארון הברית. חמישה עשר השירים, כל אחד כנגד מאה אמות, מציינים את העומק שבו חפר דוד עד שהגיע לתהום, ועל כל אחד מחמש עשרה היחידות של "מאה עולות" הללו – דהיינו מאה אמות – אמר דוד שירה. אדרבה, אילו בעלייה היה מדובר לא היה צורך לדרוש את המילה "מעלות" במובן "מאה עולות", שכן גם לפי פשוטו עניינו עלייה.

הסיפור המובא בפי רבי יוחנן קרוב מאוד, אפוא, לסיפור המקורי שבירושלמי – שירי המעלות נאמרו על ירידה דווקא. אך בבבל, ששם לא הבינו את המדרש על פי היוונית והלטינית "מאה עולות", סברו שבעלייה מדובר, ולכן "נזכרו" בפרטים שלא היו בסיפור המקורי ולפיהם ביקש דוד להעלות את התהום עד כדי סמוך מתחת לפני הקרקע.

מקבילה נוספת לסיפור שבירושלמי מצאנו בבבלי מכות יא ע"א:

12 מסכת סנהדרין מן תלמוד ירושלמי עם פירוש אור שמחה, בעריכת י' צישינסקי, מכון דרכי שמחה – מפעל התלמוד הירושלמי, ירושלים וערך תשס"א, עמ' 184, ד"ה על כל מאה אמה.

אמר רב יהודה אמר רב: קללת חכם אפי' בחנם היא באה. מנלן? מאחיתופל, שבשעה שכרה דוד שיתין קפא תהומא, בעא למישטפא לעלמא, אמר: מהו לכתוב שם אחספא ומישדא בתהומא דליקו אדוכתייה? ליכא דאמר ליה מידי; אמר: כל היודע דבר זה ואינו אומר – יחנק בגרונו! נשא אחיתופל ק"ו בעצמו, אמר: ומה לעשות שלום בין איש לאשתו, אמרה התורה: שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, לכל העולם כולו לא כל שכן, א"ל: שרי; כתב שם אחספא שדי אתהומא, נחת וקם אדוכתייה. אפ"ה כתיב: (שמואל ב' יז כג) ואחיתופל ראה כי לא נעשתה עצתו ויחבוש את החמור ויקם וילך אל ביתו (ואל) [אל] עירו ויצו אל ביתו ויחנק וגו'.

רב, רב יהודה ובעל הגמרא במכות מביאים חלק מן הסיפור מתוך הסוגיא שלנו, ודווקא החלק שבו "נזכר" בעל האגדה לאחר ההערה של רב חסדא, אך יחד עם זאת הם יודעים את ההקשר המקורי שבו הובאו הדברים בירושלמי, הדיון בקללת דוד את אחיתופל, עניין שאינו מוזכר בסוגיא שלנו בסוכה כלל. נראה שעלינו להניח שמימרת רב יהודה אמר רב נוסחה במקור בדרך אחרת: היא מסרה על קללת דוד את אחיתופל שהתקיימה אפילו "בחנם", בלשון הדומה לזו שבירושלמי, אך לאחר ששובץ הדושיח שבין רב חסדא ובעל האגדה בסוגיא שלנו נוסח מחדש סיפור הקללה במכות יא ע"א בלשון בעל האגדה בסוגיא שלנו.¹³

[2-1] הכי אמר רבי יוחנן: בשעה שכרה דוד שיתין, קפא תהומא ובעי למשטפא עלמא, אמר דוד חמש עשרה מעלות והורידן... הכי אתמר: בשעה שכרה דוד שיתין קפא תהומא ובעא למשטפא עלמא... כתב שם אחספא, ושדי לתהומא, ונחית תהומא שיתסר אלפי גרמידי. כי חזי דנחית טובא, אמר: כמה דמידלי טפי מירטב עלמא. אמר חמש עשרה מעלות ואסקיה חמיסר אלפי גרמידי, ואוקמיה באלפא גרמידי. אמר אביי: שמע מינה, סומכא דארעא אלפא גרמידי

לפי הסיפור שבמקבילה שבירושלמי חפר דוד אלף חמש מאות אמה עד שמצא את מי התהום. לפי הסיפור המקורי המובא בשם רבי יוחנן בסוגיא שלנו חפר דוד עד שמצא מי תהום, אך לא נאמר כמה חפר, ולפי הסיפור המעודכן המובא בסוגיא שלנו בלשון "הכי איתמר" התהום נמצא סמוך מתחת לפני השטח, ובעצת אחיתופל הורידו דוד שישה עשר אלף גרמידי, ואחר כך חזר והעלה אותו חמישה עשר אלף גרמידי לרמה של אלף גרמידי מתחת לפני הקרקע.¹⁴

המילה "גרמידיא" פירושה אמה בארמית בבליית. נמצא שלפי הירושלמי חפר דוד אלף חמש מאות אמה ומצא תהום, ואילו לפי הבבלי שיקע דוד את התהום לרמה של ששה עשר אלף אמה מתחת לפני הקרקע, וחזר והעלה אותו עד לרמה של אלף אמה מתחת לפני הקרקע. בסופו של דבר יוצא שהן לפי הירושלמי הן לפי הבבלי התהום נמצא כאלף אמה מתחת לפני השטח – לפי הבבלי אלף אמה בדיוק, ולפי הירושלמי אלף חמש מאות אמה. בשניהם משחק המספר חמישה עשר, שכן ישנם חמישה עשר שירי המעלות. אך בסיפור שבירושלמי, שעניינו חפירה פשוטה של יסודות בניין בית המקדש, המספרים הם מציאותיים, ואילו בבבלי הכפילו אותם פי עשרה ויצרו סיפור קסם על תהום מאיימת שעולה ויורדת וחוזרת ועולה בעקבות זריקת חרטים עם שם ה' ותפילת שירי המעלות.

13 וראו השחזור הדומה של יוסף היינמן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים תשל"ד, עמ' 23 – לדעת היינמן הנוסח המורחב מסוכה הגיע לעורך מסכת מכות בצורה אנונימית, והוא ייחסו לרב יהודה בשם רב. אך שחזורו של היינמן אינו מסביר את הדמיון שבין ההקשר שבמכות להקשר של הסיפור בירושלמי, שהוא עניין קללת אחיתופל ומותו. לאור העובדה שהיינמן מייחס את הסיפור המורחב בסוכה לרב חסדא ולא לבעל האגדה (ראו הערה 7 לעיל), קשה להבין מדוע לא פירש שרב חסדא, כמו רב יהודה, שמע את הסיפור הארוך מפי רב – הרי לפי עדותו שלו "הכי איתמר", מדובר בסיפור ששמע ממקום אחר, ומה מונע מהיינמן לפירש ששמעו מקדמו כראש ישיבת סורא, רב? ואם כן, ייתכן שבדברי רב מדובר, ובמכות הם מובאים על ידי תלמידו רב יהודה ואילו בסוכה על ידי תלמידו רב חסדא. אך כאמור לעיל, הערה 7, פשוט הוא שהגירסא הארוכה של הסיפור בסוכה היא מדברי בעל האגדה, שנוכר בהם בעקבות קושיית רב חסדא, ולא מדברי רב חסדא, שנוכר בדברים ששמע במקום אחר. ד' שפרבר (לעיל, הערה 5), עמ' 51-53, רואה במסורות השונות שבבבלי ובירושלמי סיפורים שונים עם יסודות משותפים, ולא גלגולים של מסורת אחת; אך אפשר שלא ביקש אלא להוציא מדעת לוי גינצבורג שסיפר את הסיפור כמקשה אחת עם אלמנטים משני התלמודים; עיינו שם ציון בהערה 13. נראה שאף גינצבורג לא ביקש לשחזר את הסיפור המקורי אלא להעביר את החומר המגוון שנשתמר בידינו בניסוח חדש באנגלית המשלב יסודות מכאן ומכאן, כדרכו.

14 על יסודות אלו ראו לעיל, עיוני הפירוש לפיקא [1].

לפי הנוסח הנמצא ברוב הספרים אביי מסיק מסוף הסיפור שעובי פני האדמה הוא אלף גרמידי, ומתחת לאלף הגרמידי הללו נמצאים מי התהום. גירסא זו מסתברת: אביי, בן הדור שלאחר רב חסדא, הסיק מסקנה מאגדה שנמסרה במסגרת דו-שיח בין רב חסדא לבעל אגדה ונקבעה בתלמוד: אם אכן העלה דוד את מי התהום לרמה של אלף אמות מתחת לפני הקרקע אזי עובי האדמה (הנתפסת כנראה כישות שטוחה, שמתחתה מי התהום הקמאיים) הוא אלף אמות.

כשם שאביי קובע על סמך הסיפור שלנו שעובי הקרקע הוא אלף אמות, "סומכא דארעא אלפא גרמידי", כך קובע בר הפלוגתא שלו רבא בבבלי פסחים צד ע"א "סומכא דרקיעא אלפא פרסי", עובי הרקיע אלף פרסה:

אמר רבא: שיתא אלפי פרסי הוי עלמא, וסומכא דרקיעא אלפא פרסי. חדא גמרא וחדא סברא. סבר לה כי הא דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כמה מהלך אדם בינוני ביום – עשר פרסאות. מעלות השחר ועד הנץ החמה חמשה מילין, משקיעת החמה עד צאת הכוכבים חמשה מילין, נמצא עוביו של רקיע אחד משה ביום.

הסוגיא שלנו מציגה את דברי אביי כמסקנה מן הסיפור שסופר לרב חסדא, ואילו דברי רבא בפסחים מוצגים כמסקנה שהסיק מנתון אחר שקיבל במסורת, בקשר לרוחב פני הקרקע, ולכאורה לא אמור להיות קשר בין המימרות. יחד עם זאת, דברי רבא בקשר לרקיע ודברי אביי בקשר לקרקע מנוסחים בלשון כמעט זהה, ודומה שהעובדה שבשתי המימרות ה"סומכא" הוא אלף יחידות אינו צירוף מקרים. ולא עוד אלא שמצאנו בירושלמי ברכות א א, ב ע"ג, שעובי הרקיע ועובי הארץ זהים:

...דתני בשם רבי יודה: עוביו של רקיע מהלך חמשים שנה – אדם בינוני מהלך ארבעים מיל ביום. עד שהחמה נוסרת ברקיע מהלך חמשי שנה אדם מהלך ארבעת מיל. נמצאת אומר שעוביו של רקיע אחד מעשרה ביום. וכשם שעוביו של רקיע מהלך חמשים שנה, כך עוביה של ארץ ועוביו של תהום מהלך חמשים שנה.

ולא זו בלבד אלא שזהות זו בין עובי הרקיע לעובי הארץ ועובי התהום נדרשת שם על סמך גזרה שווה:

ומה טעם? היושב על חוג הארץ, וכתוב וחוג שמים יתהלך, וכתוב בחוקו חוג על פני תהום. חוג חוג לגזירה שוה.

אם כן הדבר, אפשר שדברי אביי בסוגיא שלנו ודברי רבא בפסחים צד ע"א הם שרידים של דיון שלא השתמר בידינו, הדומה לברייתא של רבי יודה בירושלמי ברכות. במקור אמר אביי "סומכא דארעא אלפא פרסי", ולא אלפא גרמידי, והסיק זאת מכך שרבא קבע את עובי הרקיע כאלף פרסה, וחוג הארץ וחוג השמים זהים בעוביים, כפי שנדרש בירושלמי. אך בעל הגמרא שלנו עיבד את הנתון של אביי כדי להתאימו למסקנת הסיפור שסופר לרב חסדא, ולפיה בין פני הקרקע למי התהום אלפא גרמידי בלבד, ושיבץ את מימרת אביי בסוגיא שלנו דווקא, בשינוי הלשון.

בכתבי היד התימניים דברי אביי [2] חסרים¹⁵ ואפשר שהושמטו בהשמטת הדומות. אך בדפוסים מצאנו גירסא מפתיעה: "אמר עולא: שמע מינה סומכא דארעא אלפי גרמידי". גירסא זו מסתברת פחות בהקשר זה, הן משום שקשה להאמין שעולא, שאותו כינה רב חסדא "רבותינו היורדים מארץ ישראל" (ברכות לא ע"א), יסיק מסקנה דווקא מגירסא בבלי של סיפור ארץ-ישראלי שנמסר לרב חסדא הבבלי, הן משום שהמילה "אלפי" ברבים אף היא אינה מסתברת – לפי הסיפור בבבלי שעובי האדמה אמנם היה פעם אלפי גרמידי, אך בא דוד וקרבו את התהום לפני הקרקע והעמיד את עובי הקרקע על אלף גרמידי בלבד. אף מהמשך הדיון התלמודי [3-4] עולה שמדובר לא בעובי התאורטי של הקרקע אלא בכמות הקרקע שיש בין פני השטח לתהום בזמן הזה – שכן מקשים על קביעת אביי/עולא מקרבת המים לפני השטח בימי התלמוד.

אפשר ששמו של עולא שורבב לעניין בטעות סופר לנוסח הדפוסים מחמת הדמיון בינו לבין המילה "מעלות", ואפשר שהנוסח "אלפי" הוא שיבוש של "אלפ'", קיצור של "אלפא". יחד עם זאת יש לשים לב לכך שמסקנתו של עולא, כפי שהיא מופיעה בדפוסים, מתאימה דווקא למסורת הארץ-ישראלית המקורית, כפי שהיא מופיעה בירושלמי סנהדרין י ב, כט ע"א. לפי הסיפור שם חפר דוד אלף חמש מאות אמה עד שמצא מי תהום, דהיינו אלף חמש מאות גרמידי, והכינוי "אלפי" מתאים למספר שבין אלף ואלפיים. אפשר שגם זה אינו צירוף מקרים, ובגירסת הדפוסים שורבבה מסורת חלופית שבה נשתמרו דברי עולא דווקא, ומסקנתו מן הסיפור הארץ-ישראלי המקורי דווקא.

[3-4] והא חזינן דכרינן פורתא ונפקי מיא! אמר רב מרשיא: ההוא מסולמא דפרת

הנחת בעל הגמרא היא שהתהום הקמאית היא המקור לכל הבארות, ולכן הוא מקשה על פי המציאות: מי מעיין ובאר נמצאים קרוב בהרבה לפני האדמה מאלף אמה. על כך משיב רב מרשיא שמי הבארות אינם מי התהום הקמאיים, אלא מים מנהר הפרת המתנקזים מן הנהר דרך מחילות תת-קרקעיות היוצאות ממנו לכאן ולכאן ויוצרות צורת "סולם" תת-קרקעי.

קשה להבין מדוע הזכיר רב מרשיא את עניין הפרת דווקא. הרי שאלת התלמוד מתייחסת באופן כללי להימצאותם של מים קרוב לפני שטח האדמה בשעת חפירת בארות, ולא דווקא בסמוך לפרת. אף אם נניח שמוצא הסוגיא בבבל, וחשבו בעיקר על בארות הסמוכות לפרת, מה הכריח את רב מרשיא לדבר על הפרת? כלום לא יכול היה להתנסח בצורה כללית יותר, "ההוא מסולמא דנהרא" או כיוצא בזה?

והנה, אותה תשובה שבפי רב מרשיא מצאנו בבכורות נה ע"א-ע"ב, ושם העניין איננו מרחק המים מתחת לפני הקרקע אלא עצם הימצאותם של מעיינות מעל לגובה נהר הפרת, שלפי רב יהודה אמר רב שם הוא הגבוה שבנהרות, וכל מי העולם נובעים ממנו. על כך משיב רב מרשיא שמעיינות אלו הם סולמי הפרת: "...דאמר רב יהודה אמר רב: כל הנהרות למטה משלש נהרות, וג' נהרות למטה מפרת. והאיכא עינתא דמידליין! אמר רב מרשיא: הנהו סולמי דפרת נינהו". נראה שמקור הדברים בבכורות, ובעל הגמרא שלנו העביר אותם לכאן, ואם צדקנו בהשערה שבעיוני הפירוש לפיסקאות [1-2] לעיל, שאף דברי אביי בפיסקא [2] הובאו כאן על ידי עורך ממקור אחר שאבד, אזי נמצא שפיסקאות [2-4] הן דיון מלאכותי שיצר העורך משתי מימרות שהביא מהקשרים אחרים, והוא עיבד אותן כדי להתאימן לסיפור שסופר לרב חסדא בפיסקא [1].